

Revitalizácia kultúrneho dedičstva v európskom kontexte

A. Berková: Revitalization of Cultural Heritage in the European Context. Život. Prostr., Vol. 38, No. 3, 142 – 146, 2004.

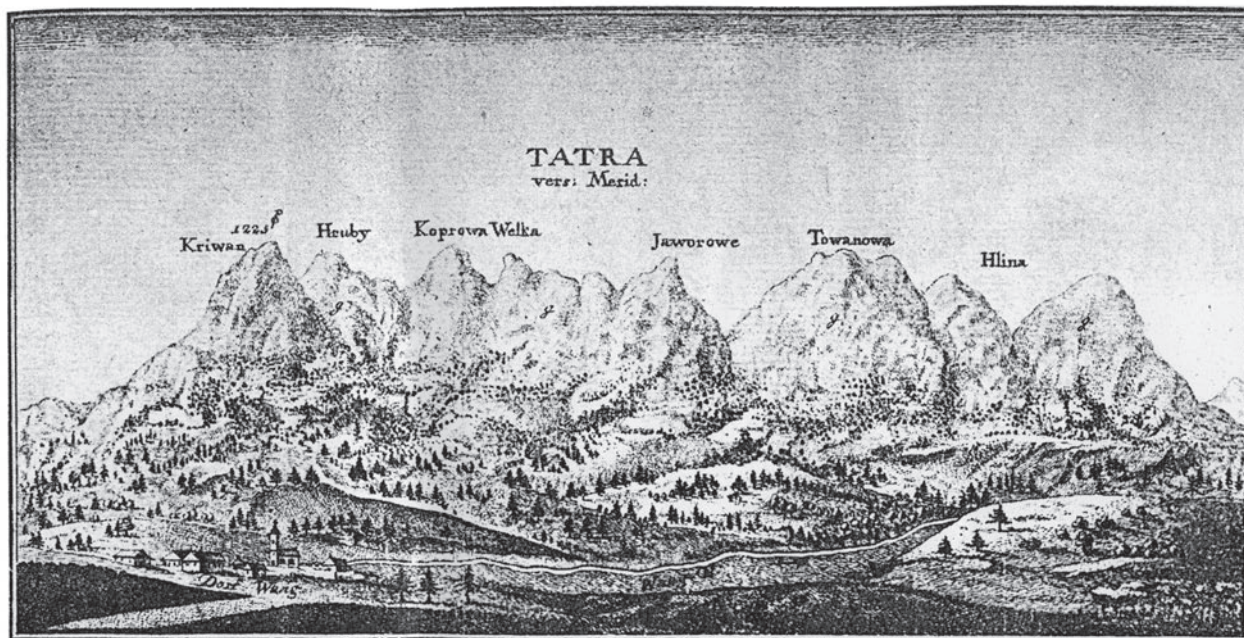
Protection and conservation of natural and cultural landscape values is not only a legislative problem but it is a target of planning policies. All political decisions come out from the approved land-use plans of municipalities or region. These documents have to ensure the balanced development and landscape protection. The main aim of land-use plans is an improvement of existing elements, objects and components of natural and cultural heritage utilizable for recreational, cultural and educational purposes as well as for aesthetical-spatial landscape creation. Organizations of land-use planning – regional governments and state administration – have to embody these aims in the planning documentation. Regional governments engaged the natural and cultural heritage in the real life of the villages and regions by location of activities corresponding with the character of natural environment and historical objects which can involve them into the landscape. By creative implementation into the land-use plans they become the main tools of landscape revitalization. This principle is in harmony with the conception and procedures of landscape protection as a part of European cultural heritage.

Základným nástrojom usmerňovania procesu revitalizácie historických urbanistických štruktúr je územný plán. Na základe špecifických dokumentov v polohe územnoplánovacích podkladov rieši a usmerňuje všetky socioekonomické aktivity v území aj s cieľom ochrany a reanimácie všetkých dochovaných kultúrnych a kultúrnohistorických hodnôt. Ochrana historického, architektonického a archeologického dedičstva by mala vychádzať z kultúrnych, ale aj ekonomických úvah. Vyžaduje zodpovedajúce právne nástroje a jej ciele sa musia zohľadniť na rozličných úrovniach územnoplánovacej činnosti.

Dve úvodné proklamácie sú mottom celého procesu revitalizácie. Prvá spontánne vyplynula z dlhoročných aplikácií právnych noriem a metodologických postupov do praxe. Druhá je jednou z tých dokumentu VISION PLANET (*Stratégia pre integrovaný územný rozvoj stredoeurópskej, podunajskej a jadranskej oblasti, 2000*), ktorý nadväzuje na základný dokument Európskej únie pre politiku priestorového rozvoja ESDP (*European Spatial Development Perspective, 1999*). Najnovšie členské

krajiny EÚ vyjadrili súhlas s použitím VISION PLANET aj ako „marketingového“ nástroja pre koncepciu územného rozvoja. Princípy ESDP, a v podstate aj rozpracované tézy VISION PLANET sa na Slovensku pomaly uvádzajú do praxe. Síce pomalšie, ako by sme si želali, ale každý posun v oblasti legislatívy, metodológie a urbanistickej tvorby je úspechom.

Jedným z prvých opatrení bolo zakotvenie princípov zachovania prírodných, kultúrnych a kultúrnohistorických hodnôt krajiny v súlade s tézou č. 155 VISION PLANET do novely zákona č. 237/2000 Z. z. (stavebného zákona), ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku. Kultúrne dedičstvo je pojem nadradený pojmu architektonické dedičstvo a nesmie sa chápať len v súvislosti s minulosťou. Je to základný kameň regionálnej, národnej a európskej identity. Preto sa územné plánovanie tejto problematiky venuje dôkladne a komplexne. A práve z tohto dôvodu bol konštituovaný § 7a zákona, tzv. *ostatné územnoplánovacie podklady*. Medzi ne boli zahrnuté aj dokumenty ochrany prírody

Panoráma Tatier od juhu z konca 18. storočia s pôvodnou štruktúrou – bez osídlenia (s výnimkou Važca). Zdroj: Zborník TANAP-u

a krajiny i programy kultúrneho a historického dedičstva (§ 7a, ods. 2). To, že sú tieto podklady *povinne využiteľné*, je najoptimálnejším predpokladom revitalizácie dochovaných kultúrnych a historických hodnôt krajiny. Zákon č. 237/2000 Z. z. a vyhláška MŽP SR č. 55/2001 Z. z. o územnoplánovacích podkladoch a územnoplánovacej dokumentácii rozpracovali a zakotvili požiadavky odbornej verejnosti. Ich uplatňovanie v praxi však naráža na viaceré problémy.

Prvým z nich je časový faktor – uvedené podklady sú síce povinne využiteľné, avšak len v tom prípade, ak sú k dispozícii v etape spracovania zadania, prieskumov a rozborov k územnému plánu. Ustanovenia § 141 stavebného zákona totiž pregnantne uvádzajú *povinnosť* obstarania a schválenia územného plánu obce do 30. júna 2005. Na túto skutočnosť by sme mali byť v „hodine dvanásť“ pripravení.

Druhým problémom je obsah a rozsah tohto podkladu. Dosiaľ nebol vykonávacím predpisom k zákonu č. 49/ Z. z. O ochrane pamiatkového fondu stanovený obsah a štruktúra tzv. *Programu ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva*. Práve tento problém možno riešiť na základe skúseností z urbanistickej tvorby a územnoplánovacej praxe.

V súčasnosti sa identifikácia, ochrana a revitalizácia kultúrneho dedičstva v krajine nie vždy dosahujú v súlade so spoločnými, jednoznačnými, technickými a administratívnymi direktívami. Tieto rozdiely sa pre-

javujú aj v metódach identifikácie objektov a štruktúr, ktoré sa považujú za súčasť historického, architektonického a archeologického dedičstva. Nie sú kompatibilné ani metódy a postupy monitorovania, treba vyžadovať užšiu spoluprácu a koordináciu odborných inštitúcií a dohodnúť sa na spoločných postupoch a metódach.

Prehodnotenie a dochovanie kultúrneho a historického potenciálu územia, ako aj jeho aktivizácia by mali byť neoddeliteľnou súčasťou kultúrnej a ekonomickej politiky každej civilizovanej spoločnosti. Táto multidisciplinárna činnosť sa aj v celosvetovom meradle stala predmetom záujmu všetkých spoločenských vrstiev vo vzťahu k tvorbe a vývoju takých dôležitých hodnôt, ako je národné povedomie, identita a hrdosť na odkaz predkov.

Súčasná urbanistická a architektonická tvorba je založená na princípe spolupráce odborníkov z technických, prírodovedných, humanitných a spoločenskovedných disciplín. Neexistujú teda žiadne bariéry pre vypracovanie takého územného plánu, ktorý by nielen identifikoval, ale najmä navrhol optimálny a vyvážený rozvoj sídelnej štruktúry. Jedine v procese tvorby územného plánu na demokratickom princípe a systémom regulatívov možno dosiahnuť dohodu a kompromis s cieľom zachovania všetkých hodnôt v území, a zároveň presadiť ich systémom územných rozhodnutí a stavebných povolení.

Panoráma Tatier z 19. storočia – krajina medzi Kežmarkom a dolnou hranicou lesa je už intenzívne zastavaná. Zdroj: Zborník TANAP-u

Ak majú byť východiskom urbanistickej tvorby komplexne spracované programy ochrany kultúrneho a historického dedičstva, treba vypracovať kritériá na ich analýzu na úrovni regiónu a obce. Zo skúseností pri spracovaní územnoplánovacích dokumentov, a najmä metodologických nástrojov, možno konkretizovať kritériá v polohe regionálnej i lokálnej (Berková, 2000).

Návrh kritérií hodnotenia kultúrneho dedičstva na úrovni regiónu

• *Kultúrohistorické a socioekologické kritériá.*

Urbanistické štruktúry a sídelné spoločenstvá sa hodnotia z hľadiska historického vývoja, najmä s ohľadom na dynamiku rastu obyvateľstva v jednotlivých historických etapách, na vývoj osídlenia a jeho formy, etnické a etnografické členenie územia v historických súvislostiach, sociohistorickú integráciu spoločenstva, ako aj význam a funkciu sídel regiónu v histórii.

• *Kritériá funkčného usporiadania územia.* Hodnotí sa doterajší vývoj a tendencie rozvoja historických sídelných štruktúr, zachovanie tradičného funkčného zamerania územia a sídel, základná kostra rozvoja osídlenia v historických súvislostiach, miera jej zachovania a narušenia, príp. degradácie, jej špecifické výrazové znaky, ich kontinuita, príp. narušenie, miera zachova-

nosti identickosti štruktúr, ich charakteristické znaky, napr. morfológické, polarita v regióne – zhodnotenie kvality súčinnosti sídelných štruktúr a krajiny, miera urbánnosti jednotlivých priestorov v regióne, kultúrny význam priestorov, kvantita a kvalita znakov kultúrno-historickej kontinuity, významnosť z hľadiska historických udalostí, tradície, miera zachovanosti a opis výrobných tradícií a ich špecifik, výrobné kultúry, rozčlenenie pracovných príležitostí v regióne a ich štruktúra, historický vývoj centier obchodu, kultúry, náboženstva, školstva a ďalších aktivít, historický vývoj dopravnej kostry a možnosti jej zachovania.

• *Priestorovo-kompozičné kritériá.*

Je to najmä hierarchizácia urbanizovaného priestoru, jeho delenie z hľadiska funkcie a formy, lokalizácia hlavnej a vedľajších kompozično-významových osí na regionálnej úrovni a ďalších prvkov vytvárajúcich obraz regiónu, trasy vnímania siluety, uplatnenia výraznej siluety urbanistických súborov v exponovaných smeroch, vzťah krajinného obrazu k historickej siluete miesta v panoramatických pohľadoch, charakteristické individuálne znaky urbanistických súborov, sídelných štruktúr, kontrastné alebo harmonické dotváranie, zachovanie črt regionálnej a individuálnej príslušnosti, výrazová a významová diferenciacia priestorovej štruktúry, tvarová a vizuálna rozmanitosť, výrazová polarita medzi centrálnymi časťami regiónu, orientácia priestoru a pod.

• *Estetické kritériá* zahŕňajú aspekty:

- *esteticko-psychologické* – ich neuspokojenie alebo celková absencia vedie k prejavom sociálnej patológie (ide o uspokojenie potreby sociálnej preferencie, potreby intimity a komunity, orientácie, územnej preferencie a bezpečnosti),
- *esteticko-priestorové* (napr. mierku, proporciu, rytmus, symetriu – asymetriu, gradáciu – dominantu, akcent, kontrast – zhodu a pod.),
- *esteticko-ekologické* (ekologické a estetické hodnoty krajiny do veľkej miery korelujú a pri krajine ako

prírodnom priestore sa dokonca v prevažnej miere prelínajú).

Harmonické zjednotenie všetkých hmotno-priestorových elementov možno aplikovať na územie krajiny, sídla, zóny. Pri posudzovaní krajiny dominujú kritériá esteticko-ekologické, z hľadiska sídelného útvaru sú významné esteticko-psychologické a esteticko-hygienické. Estetické kritériá sa však môžu ovplyvňovať a prelínať. Ich súhrnným rešpektovaním vzniká kvalitné prírodné a životné prostredie.

Esteticky negatívne zásahy v krajine a zastavanom území vznikajú interkciami medzi prvkami sociálnej a technickej infraštruktúry ako vyvolávajúcimi faktormi a skupinami estetických kritérií. Podľa matice vzťahov možno určiť globálne vzťahy a konštatovať všeobecnú charakteristiku estetických nedostatkov.

Návrh kritérií hodnotenia kultúrneho dedičstva v sídlach

Základné typy historických sídelných štruktúr majú svoje špecifiká vychádzajúce z geografických, prírodných a spoločenských podmienok. Môžeme ich hodnotiť z rôznych hľadísk, napríklad podľa:

- *historicko-právneho postavenia* (slobodné kráľovské, poddanské, novodobé sídla),
- *spôsobu vzniku mestského sídla* (zo staršieho sídelného útvaru, ponechaním a rozvíjaním pôvodnej štruktúry, prestavbou, výstavbou vedľa staršieho jadra a pod.),
- *pôdorysného usporiadania*,
- *topografickej polohy*,
- *stupňa zachovania urbanistickej štruktúry*,
- *priestorového účinku a siluety sídla*,
- *historického vedecko-technického rozvoja spoločnosti*.

Návrh regulatívov pre proces revitalizácie kultúrneho potenciálu krajinných a sídelných štruktúr

Pre zachovanie kultúrneho dedičstva v krajine a v sídlach sa v procese schvaľovania záväznej časti územného plánu schvaľujú aj regulatívy a opatrenia na

Panoráma Tatier v súčasnosti. Mikropriestor Štrbského plesa s radikálnymi zásahmi do krajiny. Foto: A. Berková

jeho revitalizáciu. Usmerňujú nielen obnovu pamiatok zahrnutých do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu, ale aj hodnôt identifikovaných v procese analýz, prieskumov a rozborov. Regulatívy sú štruktúrované najmä s ohľadom na:

- stupeň ochrany hodnôt sídla,
- kultúrnohistorické regulatívy a opatrenia,
- regulatívy a opatrenia ekologické,
- regulatívy pre funkčno-prevádzkové opatrenia,
- urbanisticko-kompozičné regulatívy a opatrenia,
- priestorové a architektonické regulatívy a opatrenia.

* * *

Ochrana, a najmä revitalizácia kultúrnych hodnôt je nevyhnutná, mala by však byť nielen predmetom legislatívnych, ale aj plánovacích nástrojov. Preto je potrebná zmena spoločenského prístupu k prírodným i kultúrnym hodnotám. K ich rešpektovaniu by malo prispievať aj vzdelávanie a účinnejšie šírenie relevantných informácií, a najmä osvojenie si postojov v odbornej sfére v oblasti plánovania – nielen územného. Z hodnotenia kultúrneho dedičstva vyplynú určité regulatívy a opatrenia.

Príprava, vypracovanie a realizácie všetkých dokumentov – od územnoplánovacích podkladov až po územné plány a rozvojové stratégie – musia prebiehať s aktívnou participáciou obyvateľov, vlastníkov a užívateľov územia. Tento systém možno aplikovať napr. prostredníctvom programov starostlivosti o chránené

Charakteristický príklad súčasného stavu kultúrnohistorickej pamiatky slúžiacej na hospodárske účely. Foto: archív redakcie

územia, programov rozvoja regiónov a obcí a ďalších odvetvových projektov. Programy zabezpečujú a schvaľujú regionálne, mestské a obecné zastupiteľstvá ako súčasť širšie chápaného programu rozvoja svojho územia. Spája sa v nich záujem štátu a obcí v oblasti starostlivosti o kultúrne dedičstvo s cieľavedomou hospodárskou a sociálnou politikou sídel.

Po spracovaní a schválení územného plánu, do ktorého sa uvedené programy implementujú, sa vytvoria podmienky na revitalizáciu kultúrnohistorického potenciálu krajiny a sídla.

Úspešnosť stratégie z hľadiska procesného aj vecného je podmienená nasledujúcimi krokmi:

- Všetky politické rozhodnutia musia vychádzať zo schválených územných plánov obce alebo regiónu. Tieto dokumenty by mali rovnovážne riešiť rozvoj i ochranu územia. Budú neustále konfrontované a analyzované s prijatými rozhodnutiami.
- Zodpovednosť za ochranu a údržbu kultúrneho dedičstva je vecou nielen samosprávy regiónu a obce, ale aj každého občana. Zachovanie kultúrneho dedičstva treba preto uskutočňovať aj kvalitnou informačnou politikou mesta a obce.
- Zapojiť kultúrne dedičstvo do súčasného života obce a regiónu umiestnením takých funkcií, ktoré zodpovedajú charakteru historických objektov a zabezpečia ich aktívne začlenenie do sídelného organizmu.
- Prostredníctvom plánovacích dokumentov zveľaďovať existujúce prvky, objekty a zložky prírodného

a kultúrneho dedičstva, ktoré možno využiť na rekreačné, poznávacie, kultúrnovýchovné a muzeálne účely i na esteticko-priestorové dotvorenie krajiny.

- Ochranoť a revitalizovať charakter miestnej a regionálnej kultúrnohistorickej identity. Miesta s vysokým kultúrnohistorickým a priestorovo-estetickým významom z hľadiska dejín obce a okolitej krajiny navrhnúť na osobitnú kategóriu ochrany s možnosťou využitia na aktivity turizmu a rekreácie. Zakomponovať ich do oddychových a rekreačných trás (pešej turistiky, hypoturistiky, cykloturistiky a i.).

K najväčším problémom patrí možnosť primeraného financovania. Základom riešenia by mala byť identifikácia

oblastí záujmu a preferencií, od ktorých sa očakáva výrazná ekonomická návratnosť (opätovné využívanie budov, kde budú náklady na reštaurovanie odôvodnené znovunadobudnutím ich pôvodnej hodnoty, možné príjmy z cestovného ruchu atď.). To už je poloha štátnej správy.

Skúsenosti a poznatky formulované v odporúčaniach možno využiť pri tvorbe územnoplánovacích podkladov v oblasti kultúrneho dedičstva, ale aj v procese spracúvania územných plánov. Ich tvorivou implementáciou do územných plánov sa stávajú hlavnými nástrojmi revitalizácie krajiny. Tento princíp je v súlade s politikou a postupmi záchrany krajiny ako súčasťou európskeho kultúrneho dedičstva.

Literatúra

- Berková, A.: Metodológia revitalizácie kultúrnohistorického potenciálu krajiny a sídla. SAŽP Banská Bystrica, 2000, manuscript.
- VISION PLANET. Stratégia pre integrovaný rozvoj stredo-európskej, podunajskej a jadranskej oblasti. Smernice a tézy. Účelová dokumentácia. Príloha Vestníka MŽP SR Bratislava, 2000, 62 s.

Ing. arch. Alexandra Berková, THK 32, 974 01 Banská Bystrica, berkova.sasa@szm.sk, berkova.sasa@atlas.sk